

गीर्वाण-वाणी रसमज्जनेन
देवोपमं छात्रजनं करोति
काव्ये च या प्रेमपरं तनोति
सा "देवगोष्ठी" जयताल्लसन्ती

ओ३म्

संस्कृतोत्साहिनी-परिषदः

— प्रमुखं पत्रम् —

देवगीर्वाणी

— संचालकः —

रामनाथो वेदानन्दारः

संपादकः —

सुभाष-चन्द्रः

— सहसंपादकः —

व्रजेश-कुमारः

तृतीयाङ्कः

तिथिः २३. १२. ६०

देवगोष्ठी

सं.	विषयः	लेखकः	पृ.
८	श्रद्धानन्दस्य दिव्य सन्देशः	श्रीधर्मदेवो विद्यामा.	३८
१०	महात्मा श्रद्धानन्दः	विश्वराजः	४५
११	श्रद्धानन्दस्य श्रद्धा	सुभाषचन्द्रः	५१
१२	श्रद्धानन्दस्य अमृत- वचनानि	संकलनकर्ता अनु- वादकश्च	५६
१३	आत्मिक स्वतन्त्रता	-स्व.श्रद्धानन्दः	६४
१४	श्रद्धानन्दः महापुरुषा- णां सम्मतौ	भारत रूषणा!	६५
१५	कर्मवीरः श्रद्धानन्दः	- श्री महात्मा गान्धी	६८
१६	स्वामी श्रद्धानन्दस्य साहित्य सेवा	- सहदेवो नावमिकः	६९
१७	गुरुकुल गरीमा	श्री रत्नाकरः शास्त्री	७५
१८	सम्पादकीयम्	सुभाषचन्द्रः	७७
१९	समाचार समीक्षा	- प्रजेश कुमारः	८१
२०	सम्मतयः	- - - - -	८५

देवगोष्ठी

ऋग्वेदीयं ॐ ॐ श्रद्धासूक्तम्

श्रद्धयाग्निः समिन्ध्यते श्रद्धया ह्यते हविः।

श्रद्धां भगव्यं भूर्धृति वचसा वेदधामसि ॥१॥

एते समस्ता आहिताग्नयः प्रत्यहं ग्रामं पातं
समिदाधानं पूर्विकं यशाग्निं समिन्ध्यते, मनोयोगेन
यत्र तत्र पृतादिकं हविर्भुङ्क्षति । तस्य त्वं
वाणम् ? श्रद्धैव तत्र वाणम्, श्रद्धैव तेषां
त्रेहसा । अग्राः श्रेष्ठेयं सर्वे तेषां शशसेसा-
श्रेष्ठेयि विःशुद्धं त्वं स्वतपोनयः प्रोवाणम् ।

प्रियं श्रद्धे ददतः प्रियं श्रद्धे दिदासताः।

प्रियं भोजेषु यज्जश्रित्वं मे नदितं सता

आयं श्रद्धे ! अस्माकं ग्रामे ग्रामे, नगरे नगरे
देशे देशे येऽपि दातार (तेषां त्वं प्रियं

देवगोष्ठी

सम्पादय , ये दिव्य वस्त्रेषां त्वं प्रियं कुरु,
ये भोजयितारो यज्वानश्च तेषां प्रियमाच
इदं मदीयं वचः पूर्णं कुरु ।

यथा देवा अयुरेषु श्रद्धामुत्रेषु चक्रिरे ।
एवं भोजेषु यज्वस्वस्माकमुदितं हृदि
जगति देवपुरुषा धर्मविरोधिनां सङ्घिंस-
मखोषं दिव्य सत्तां निराकुर्वतां नारितकाना-
मपि मतःसु स्वधीयेन श्रद्धामयेन जीवनेन
श्रद्धाबीजं वपन्ति । तथैतास्माकं समाजे
ये भोजयितारो यज्वानश्च तेषामपि चेतः-
सु ते श्रद्धामुत्पादयेयुः । अथि श्रद्धे !
अस्माकं वचः पूर्णं कुरु ।

श्रद्धां देवा यजमाना वायुगोपा उपासते ।
श्रद्धां हृदय्य १ पा कृत्या श्रद्धया जित्कतेत्यु-
च्यते । यथा नि यमादि पालन तत्पराः प्राणायासपरायणा
यजमाना देवाः श्रद्धामुपासते , हृदयं कल्पेन
महते हृदि श्रद्धां व्यापन्ति , तथा च श्रद्धया

देवगोष्ठी

परमैश्वर्याणि लभन्ते । तथैव हे शूद्रे !
अस्मानपि अद्वाप्यन् विधाया परमैश्वर्यमाप्ते
नियेहि ।

शूद्रां प्रावर्तयामहे शूद्रां मयादिगं पर ।
शूद्रां सूर्यस्य तिमुरिय शूद्रे अद्वापयेद
नः॥२

प्रावर्तय शूद्रायाः कामः, मयावर्तयते
शूद्रायाः कामः, मयावर्तयते मया
शूद्रायाः कामः । शूद्राय शूद्रे । शूद्राय
हमाके जीवनं अद्वापये नियेहि ।

देवगोष्ठी

“ कस्य नाम्बर्चनीयः ”

(श्री स्वामी श्री आनन्द)

स्वसुरमतिरभिलाषो ऽ विवधत लोकहेतोः
परिहृतनिजलक्ष्मीः देशलक्ष्मी वितेने ।
विगतलकलपणाः प्राणिसात्रानुराग ।
जगति स तु महात्मा कस्य नाम्बर्चनीयः ॥

लकलभयविभ्रान्तो यश्च चारुपृथिव्याम्
कथमपि न विभ्रानो ऽ भूदात्मनः शोभावा
ऽपशममुपनिन्दे शोभावाः शत्रुवधम् ॥
त एव परावीरः कस्य नाम्बर्चनीयः ॥

— धर्म रैवो —

वेदवाचस्पतिः

देवगोष्ठी

श्रद्धानन्दं ॥
॥ नुमो वयम् ॥

1. ओजस्विनं महाधीरं
वक्त्रारभुप काण्ठिणम् ।
श्रद्धा युक्तं सदा पूज्यं
श्रद्धानन्दं नुमो वयम् ॥ १ ॥
2. जगद्वन्द्यं दयानन्दं,
दयानन्दानु गामिनम् ।
गुरुकुल प्रणेतां
श्रद्धानन्दं नुमो वयम् ॥ २ ॥
3. निरतं देश सेवायां ,

देवगोष्ठी

सर्वदुःखापहारकम् ।

शुद्धिकार्ये प्रसक्तम्

श्रद्धानन्दं नुमो वयम् ॥३

वेदादीनां प्रचाराय

रक्षणाय च सर्वतः ।

इह जातं महामान्यं

श्रद्धानन्दं नुमो वयम् ॥४

श्रेष्ठानां परिरक्षणार्थं

समुद्रचाराय दुष्कृताम् ।

अवतीर्णमिव स्वर्गात्

श्रद्धानन्दं नुमो वयम् ॥५

देवगोष्ठी

कर्मयोगी- श्रद्धानन्दः

अस्माकं तुलकुल पुण्यभूमे जन्मदातारं
स्वामिनं श्रद्धानन्दं . को न विजानाति ? तेन
हि पुण्यात्मना अत्रागत्य नानाविधानि कष्टानि
विषह्य श्योद्देश्यं पूरितम् । स्वामिनो दया-
नन्दस्य महत्लक्ष्यं तस्य पुत्रः सदैव
पीस्फुरति स्म । तस्य पूतिरेव तस्योद्देश्य-
मासीत् । तस्य शब्दप्रेम युत्वा अस्माकं
मनस्वेका नूतनेव स्फूर्तिकल्पयते । तेन
शब्द-पित्रा ल्यदेशाय अनेकानि कष्टानि
सोढानि । मिजां निरीवलां सम्पत्तिं प्रियां
स्व सुतान् स्व देहञ्च इति सर्वत्रापि तेन
तृणमिनि शब्दप्रेमाग्नावाहुता कृतम् । यदा

देवगोष्ठी

पाञ्चाल देशो अमृतसरे नाग्नि नगरे शैल
टैक्ट भयेन सर्वे नाः कम्पान्ति स्म, शब्दीय
महासभाया आधिकेक्षणमप्यसम्भव सिद्ध
प्रतीयते स्म तदा तेनैव स्वागता समित्या
अध्यक्षतां स्वीरृत्य सर्वमपि कार्यं कृतम् ।
न केवलमेतावदेव, हिन्दूनां मोहम्मदीयानाञ्च
यदा पारस्परं सद्वर्षो जातः तदापि तेनैव तस्य
समाप्तिः कृता । दिल्ली नगरस्य च व्यवस्था
कस्य न पीयता । तच्चित्रमहमाकं नेत्रयोः
पुत्रोऽद्यापि वर्तते यदा तेन गुणैर्लनि-
कानां पुरत एव स्व विशालं वक्षस्यलभा-
स्फालितम् । एतानि लवणि कायानि तेन
कस्य प्रेरणया कृतानि इति शतं कठिनम् ।
परं यदि वयं विचारयेम तर्हि ज्ञायते यत्
स्यामिनो दयानन्दस्य पंगुदत्तस्य चात्मना
प्रीतो भूत्वा तेन महानि कार्यानि कृतानि ।

देवगोष्ठी

गुरुकुलस्य स्थापनाया कारणमस्तीति यत् तन्
समये दूषिता शिक्षा पद्धतिः प्रचलिता इतीति ।
तथा शिक्षया ब्रह्मचर्यस्य पालनं चरित्र-
निर्माणञ्च न कथमपि भवितुं शक्नोति
एवम् । तद् दृष्ट्वैव तेन गुरुकुलस्य स्था-
पनाया निश्चयः कृतः । तस्य कृते अनेकाः सम-
स्याः समुत्पन्ना, पां तेन स्य महता प्रयत्नेन
" उपह्वे गिरीणां सङ्गमे च नदीनां " मत्स्यादर्श-
मुत्तारमेव गङ्गायास्तटे हरिद्वारे गुरुकुलस्य स्था-
पना चक्रे । सर्वतः प्राक् च स तत्र स्वपुता-
नेव प्रेषितवान् । एवमेवैन्द्रप्रस्थादीन्यनेकानि
गुरुकुलानि संस्थापितवान् । स्त्री शिक्षां प्रत्यपि
स विचिन्तितवान् । तासां कृते जालन्धरान्तरे
कन्या महाविद्यालयस्य स्थापनां चकार ।
एतेषु गुरुकुलेषु च चरित्रनिकर्षस्य ब्रह्म-
चर्यपालनस्य च शिक्षा दीयते एवम् । ए

देवगोष्ठी

अनेकान् मोहन्मदीयान् स्म प्रचोण हिन्दून्
दत्तवान् । एवं स गुरुकुलानि संस्थाप्य पुनः
लुप्तमाश्रमव्यवस्थां कर्तव्यवस्थाञ्च उज्जी-
वितवान् । स आर्यसमाजस्य प्रचारके-
ष्वन्यतम आसीत् । तस्य नेतृत्वे आर्य-
समाजस्य पूर्ववृत्तानि जति । आर्याणां ह्ये-
स दयानन्दस्य प्रतिमा ऽसीत् । स आर्य-
समाजस्य नियमान् सर्वेषु जैतुषु प्रव्याप-
यामास । सप्ताष्टवर्षाणि यावत् स पञ्जाब-
समाजः प्रधानपदं समलञ्चकार । अद्यापि
तस्य कार्यणि दृष्ट्वा तस्य विशालमूर्ति-
रस्माकं पुत्रो नृत्यं कुर्वती प्रतीयते । तेन
हि देशोद्धारकेण स्वं सर्वत्रापि तुन्दीकृतम्
ब्रिटिश राज्यकाले महात्मना गान्धिना प्रचारितं
तेष्वान्योत्तनेषु भागं गृहीत्वा स कथितवान्
यगाहं कांग्रेसदले अपि चर्चयितुं लाम्बिलितो

देवगोष्ठी

भवामि । मोहम्मदीया अपि तस्य प्रेमपात्राव्या-
सन् । दिल्ली नगरे जाना मस्जिदे मोहम्म-
दीयानां पुत्र एव तेन " एवं हि नः पिता
वतो एवं माता शतक्रतो बभूविविथ " इति पवित्र
त्रेद मन्त्रोच्चारणं कृत्वा एव माघणं कृतम् ।
परं को विजानाति एव यदेकस्मिन् दिने
अस्य संन्यासिनो वक्षस्थलमेकेन चर्मन्दि
मोहम्मदीयेन विद्धं भविष्यति । श्रीमत्. स्वा-
मिनो जीवने वयं पश्यामो यत् " आचार्य-
पुत्रो धर्मः " इदमेव तस्य महत्त्वस्य
मातीत् । तस्य विश्वास आतीत् यद् आचार्य-
स्य शिक्षा अस्माद्देशादेव कदाचिद् देश-
देशान्तरेषु प्रसृताऽभूत् "

{ एतद्देश प्रसृतस्य लकाशादग्र जन्मनः
एवं एवं चांगं शिक्षेत् पृथिव्यां सर्वमानवाः }

देवगोष्ठी

तस्यायं सुदृढो निश्चय आसीत् यत्
संस्तो वैदिक चर्मैवेव शान्ति मेविगुं
शक्नोति । अतः " कृ०वन्तो निश्च आर्षगुं "
इदं लक्ष्यं तस्य सम्मुखे लदेव विच्छाजतम्

वेद उक्ताः चतुर्दशः

देवगोष्ठी

श्रद्धानन्द-श्रद्धाञ्जलिः

अहो प्राच्याशिक्षा समुचित पदं नैव वृणुते
परेषां भाषाणां विप्रव भव भीतिं च तनुते ।

विलासः कोप्यत्या विलसतु सुरवं लासयतु नः
विचिन्त्यैवं येषां गुणकुल विधिं धावयति मतः ॥१॥

कृतानां पुण्यानां बहुजनवीर्जन्मनि पुरा ।

शुदीर्घान् सौभाग्यान्नयत पथ गात्री समभवत्

जानां यः श्रद्धामथ मनसि श्रद्धामधिगतः ।

नतः श्रद्धानन्दं कथमिह न तं पुण्यप्रतिभम् ॥२॥

परेशे विश्वासी श्रुत सुकृत राशिः सहृदयः ।

अदा दीनोद्धर्ता कलिकल्प हर्ता मुनिवः ।

मिताशी संन्यासी पटु-वटु विक्रासी गुणवः ।

देवगोष्ठी

यति श्रद्धानन्दो महिन गुण वृन्दो विजयते ॥३॥

पराधीना भूमिर्धति मुनि जनातां कथमहो

दुतं स्वाधीना स्यादिति मनसि धृत्वा दृढतरम्

प्रियान् पुष्यान् प्राणानपि ऋदिति दातुं कृतमति

मदः श्रद्धानन्दो जयतु सुकृता मप्रतिः मदः ॥

कथं कारं श्रद्धा यवन जव भूमि भवतु नो

महोच्यैः सिद्धान्तं व्रजतु भुवि लोकौहय विकल

इतीवान्त धृत्वा सकल सुख शशिं समजहत्

धृतः श्रद्धानन्दो निरिक्लजत चिन्तै- विजयताम्

॥२॥

अमन्दानन्दं नो नयतु महिमानं दिनमिदम्

गुणानामागाः सकल सुख सारः स्मृतिपथम्

मदा गच्छं त्रलोकान् दलित गुरुशोकात् -

कृताश्रुः पायाद् गुरुकुल मपा योच्चि -

मदः ॥ ६॥

देवगोष्ठी

महान् राजर्षिः स्वामी श्रद्धानन्दः

क्रीडा १८१८ ख्रीष्टाब्दाः

समयः । तदानीं सर्वत्र 'रोलेट एक्ट' इत्या-
ख्यस्य विरोधे आन्दोलनं क्रियते स्म ।

दिल्लीन गद्यमिपि, स्वामिश्रद्धानन्देन, मार्च
मासस्य त्रिंशत्तित्थौ आन्दोलनं विधीयते

स्म । तत्र आंगल सैनिकाः स्रुतेषां स्रुतादृश
जनसमूहमन्वीक्ष्य शस्त्रैः सज्जिताः आसन्
तान् विरोधुम् । परं श्रद्धानन्दस्य

मेतृत्वे, जनसमूहः 'जयतु मातृमाता'

इति घोषाऽग्रे ख्व स्रुयन्ते स्म । जन-
समुदायस्य स्रुतादृशं ध्येयं प्रेक्ष्य गौत-

ङ्गस्ते, निजपुष्पुठिकाया वेधं लक्ष्यं निर्दि-
यन्ते स्म । अत्रान्तरे ख्व विशालकायधरे

देवघोषठी

ण तेजस्विना स्वामिना श्रुदानन्देन निज
 वक्षः कपाटं तेषां भुषुण्डिकानां समक्षं
 नग्नीचकार । अवादीच्य स पुरोपीथ-
 तानां मनुष्याणां भारणात्पूर्वं मामेव मृत्यु-
 शोष्यां प्रापयत । स्वामिनः एतत् धर्मं
 दृष्ट्वा गौराङ्गसैनिकानां प्रति रोध भावना
 शान्ता जाता । इयभासीत् श्रुदानन्दस्य
 निर्भयता । इयभासीत् त्वागत्य तप-
 त्यापाश्च प्रत्यक्षो दाहरणम् ।

कथ्यते यत्, स्वामी श्रुदा-
 नन्दो दृढ संकल्पी आसीत् । मनसि
 सभागतानां वार्तां स शर्णामेव विदधाति
 स्म । एकस्मिन्समये तस्य मनसि गुरुकुल
 स्थापनायाः भावना समुत्पन्ना । नासीद्विदं
 सहजकार्यं गुरुकुल स्थापनस्य तदानीम् ।
 तस्य सत्तादृशेन संकल्पेन, स सर्वेषां
 जनानां प्रहास पात्रमजायत । पां स स्मां

देवगोष्ठी

प्रतिगां विधाय यत् पावत्कालमहं,
त्रिंशत्सहस्राणि रूप्यकाणि एकत्र न क्वी-
प्सामि, न तावत्कालं स्वगृहं प्रवेश्या-
मीति । पुनश्च स्वगृहात् बहिर्निगत-
वात् रूप्यकाण्येकत्र कर्तुम् । अनेन यत्नेन
श्वकीया प्रतिगां च परिशीला ।

एवमेव च रुद्रा धरणा,
‘सद्रूपमप्रचारक’ इति पत्रिकायाः वरी
वर्ति, या उर्दूभाषायां प्रकाशयते स्म ।
तस्य मनसि समागतं यत् यदि यं
पत्रिका हिन्दी भाषायां प्रकाशितव्या ।
अतन्नेन मात्रावेव सर्वं प्रबन्धं विधाय
प्रातः कालादेव आर्षगिरायां पत्रिकायाः
प्रकाशनमारब्धम् । अनेन प्रतीयते यत्
अ मनस्यागतं संकल्पमेव श्यमेव
शुण्मि करोत् ।

देवगोष्ठी

स्वामि अज्ञानदेन न केवलं
शिक्षा क्षेत्रे ख्व, परं शुद्धचान्दोलनेऽपि
प्रभूतं कार्यं विहितम् । ये राजपुत्राः
मुगला बभूवुस्ते पुनः हिन्दुत्वं प्रापिताः
ख्वमेव राष्ट्रिय क्षेत्रेऽपि स प्रशंसनीयं
कार्यं यत्का । तदानीमभूतसरे "जलि-
पाना वाला" इत्यभिधेयायाः प्रसिद्धाया
वाटिकायाः चरनापि चरिता आसीत् ।
अतो जनाः पुनः कांग्रेसस्याधिवेशन-
कालाद् विभ्यतिं स्म । परं स्वामिना
अज्ञानदेन ग्रामे २ परी भूम्य, नगरे २
यं कांग्रेस^{स्य} प्रचारं शक्ये । कांग्रेस-
धिवेशनं यं पूर्णरूपेण सफलम कर्तुम् ।
स्तदखिलमन्वीक्ष्य शायते वत् कीदृशः
स अस्युद्योद्योत्कारकः, निर्भीकः, कार्य-

देवगोष्ठी

कुशलश्याशीत् ।

स्वामिनि श्रद्धानन्दे एता इशा
गुणाः कथं समायाताः उरिभस्विषयेऽपि
एका विस्मयदायिका चरता संविद्यते ।
यस्मिन्समये स्वामिश्रद्धानन्दः ईसाईधर्मो
प्रभावितः आसीत्, तदानीं तने काले
बरेलीमध्ये स्वामी दयानन्दः समागतः -
आसीत् । तस्य समाजस्य पञ्चरात्र । तस्य
भाषणं श्रोतुं स्वामिश्रद्धानन्दोऽपि स्वयंपितुः
नातकमहौदयस्य प्रेरणया, उद्यतवान् ।
तत्र प्रथमं तावत्, स दशनि मात्रेणैव
प्रभावितो बभूव । अन्ते च भाषणभाषण्य
तु स शूररूपेणैव तस्य भक्तो जातः ।
तदा प्रभृत्येव स सतादशे महापुरुषोऽभ-
वत् । इदमेव तस्य महापुरुषस्य निर्माणं
सदस्यमासीत् ।

देवगोष्ठी

आचार्यस्य दयानन्दस्यैवायं
प्रभावः यत् श्रद्धानन्देन स्वशरीरमप्यवि-
गणय्य वाचा, मनसा, शरीरेण, शरी-
रस्य च शब्देन कणेन देशस्य,
गुरुकुलस्य, आर्यसमाजस्य च सेवा-
कृता तेभ्यः स्व च शब्दस्य दुष्टहन-
कस्य हस्ताभ्यां गोलिकाः स्व वक्षसि-
सोढ्वाहुति दिना । अद्य नास्ति श्रद्धानन्दः
परं तस्य साहसं कर्मठता, निर्भयता
चात्मभ्यं प्रेरणां प्रदानुसिदानीभ्यव-
शिष्या वर्तते सर्वे च भविष्यति ॥

देवगोष्ठी

005698

श्रद्धानन्द-स्तुतिः

शुद्धाचाराः, सलदृढयाः, कृष्णभेवाचलः,
देवेन्द्रं तं भुवनपितां, श्रद्धयात्रां च यतः ।
भुवनिगाः स्वं, विमलचरितं, सर्वदा यज्ञरुपं,
श्रद्धानन्दा गुरुजनवाः, कस्य नाम्भर्चनीयाः ॥

निभीका ये, विमलमतयः, सत्यभेवादिशतः,
सत्यं कल्प्या दलितपतितान् सर्वदेवोद्भूतः ।
मार्गप्रस्थानपि सुतपसा, सत्यमार्गे नयन्तः,
श्रद्धानन्दा गुरुजनवाः कस्य नाम्भर्चनीयाः ?

सच्चिदक्षार्थं गुरुकुलमिहादर्शभूतं विधाप,
प्राणल्यैवाहुतिमनुपमां चर्चवेदो निधाप ।
लोके दिव्याममरपदवीं चर्चवीरा ययुर्ये,
श्रद्धानन्दा गुरुजनवराः कस्य नाम्भर्चनीयाः ?

वीराः केसरीणः स्थिता अनुपमाः,

सैन्यस्थ ये सम्भूरवः

देवगोष्ठी

तिष्ठाभीष्ट हतात्र मां नहि भयं
प्रोच्युश्च ये निर्भयाः ।

अन्यान्पं न विषेहिरे परकृतं,
कष्टं मुदा मेहिरे,

शुद्धानन्द महोदया गुरुवरा
वन्द्या न कस्यावता ? ४

शुद्धाया बलमेव दिव्यमनुलं चातन्दमत्यद्भुतं,
सम्प्राप्येह बभूवुरुगुंतापत्या लोकोपकारे रताः।

लोकोद्धारमभीप्सुभिः सुमतिभिर्धैः सर्वभेषः कृतः।
शुद्धानन्द महोदया गुरुवरा वन्द्या न कस्यावता ?

येषां संस्मरणं सदा भवबलं, स्फूर्तिं च यते नवां,
येषां निर्भलजीवितं समभवत् सर्वानुकृत्यं शुभम्।

जुम्मा मस्जिदमञ्च मप्यधिगता ये वेदमन्त्रैर्जगुः,
शुद्धानन्द महोदया गुरुवरा वन्द्या न कस्यावता ?

सर्वे देवसुताः समांतमताः, प्रत्यावलोक्या हि ते,
नो च्यः कश्चन नाथमोक्षिणं जानुषा, नीचोच्यता

शुद्धं बोधमिमं सर्वैव ददतः, सर्वैरहितैः साधनं,
कर्मभिः

शुद्धानन्द महोदया गुरुवरा वन्द्या न कस्यावता ॥

देवगोष्ठी

समाज-सुधारकः श्रद्धानन्दः

भारतवर्षे महापुरुषानुत्पादयितुं प्राचीन कालेऽपि
विख्यातमस्ति । प्रदा प्रदा धर्मस्य ग्लानिर्विनाशस्य
चिह्नानि चाजायन्ते , भारते कस्मैचित् तु महापुरुषस्य
जन्म भवत्येव सो हि राष्ट्रं धर्मस्य विनाशात्
रक्षत्येव । भगवतो रामचन्द्रस्य , कृष्णस्य ,
महात्मनो बुद्धस्येव लोकोत्तरमहापुरुषाणां भारतवर्षेण
जन्म दत्त्वा देशस्य , जाते धर्मस्य च महती रक्षा
कृता । स्वामि-श्रद्धानन्दो ऽप्यस्मा एव कोट्याः
महापुरुष उजासीत् । तस्य जन्मनः पूर्व राष्ट्रस्य
स्थितेर्महती शोचनीया विषमा चासीत् । तस्मिन्
काले राष्ट्रमराजकृतां प्रत्यगुत्तरं भवति स्म ।
राष्ट्रप्रशास्त्रेऽपि रक्षितां भवति स्म । धार्मिकी,
सामाजिकी अत्रापि तु दुष्प्रतिभा नाशस्यत ।

देवगोष्ठी

धर्मं कर्म च जना विस्मृतवन्त आसन् । कुरीतीनां
प्रभावो ऽ वर्धत । शिक्षायाः पूर्णाभाव आसीत् ।
जातीयतायाः पूर्णाधिकार आसीत् । प्राचीनवैदिक
संस्कृतिः प्रायः सर्वेषां जनानामपरीक्षितेयासीत् ।
हिन्दूधर्मं विहाय जना शीघ्रं पर्वणधर्मं ईसाई-
धर्मञ्चागच्छन् । अतश्च संकटसमये स्वामि-
भद्रानन्दस्य जन्माभूत् ।

तस्य जन्म जालन्धरान्तर्गते स्थिते
तलवननाम्नि ग्रामे १८१३ तमे विक्रमीय वर्षे ऽभूत् ।
तस्य पितुर्नाम नानकचन्द इत्यासीत् । भवने
शैशवकालस्य नाम च सुन्शीराम इत्यासीत् ।
तदीया सकला शिक्षा वारणस्यां जाता । अथ
पौवनकाले जाते कुमेण तस्य विवाहो ऽपि
जालन्धर एवाभूत् । तस्य भार्याया नाम
शिवदेव्यासीत् ।

देवगोष्ठी

धौवनं तु आसीदेव , कोटपालस्य बालकश्चासीत्
अस्मात् कारणात् तस्यै धनस्याल्पता नासीत् ।
अतिधनत्वात् कुसुमकृतैश्च शैवैः शैवैः तस्य पुत्रि-
प्रवित्रा जाता सकलान् गुणान् च स अगृह्णत् ।
एकदा यदा स 'बरेली' नगरे आसीत्
तत्र तस्य परिचयः स्वामि दमानन्देनाजायत ।
तदनन्तरमस्मिन्दिने तद्दिनादारभ्य तस्य
सकला दुर्गणा दूरीभूताः । तदारभ्य स
भारतीयसंस्कृति स्थापनार्थं गुरुकुल स्थापनायै
प्रायतत ।

अन्ते १९०२ तमे वर्षे तेन पञ्चनदीधर्म-
प्रतिनिधि सभाया आधीनत्वे हरिद्वारात् पञ्चकुशा-
गङ्गायाः पूर्वोपतटे " गुरुकुल कॉंग्री " इति नाम्नाः
संस्थायाः स्थापनकारि , यस्यां भारतीयसंस्कृतेः

देवगोष्ठी

अनु रूपं चरितानिर्मणिनेन सार्द्धं राष्ट्रभाषायाः माधयमात्
प्राच्यां प्राच्याल्पाञ्च शिक्षां प्रदातुं व्यवस्थामकरोत् ।
जातिभेदस्य, वर्णभेदस्य, अस्पृश्यतायाश्च विचारान्-
द्युर्वतश्चरितान् सम्यन्तानुपमिनो विदुषो राष्ट्रभक्तान्
पुत्रान् निर्मातुं विचार आसीत् । उदमेवोद्देशं
गुरुकुलस्थापनं कृतवान् । निजशिक्षा निजमातृ-
भाषाया माधयमादेव दीयेत्, अयं प्रथमो मन्त्रो
आसीत् जं गुरुकुलस्य कर्णधारोऽचल्यत् ।
इतिहास अर्थशास्त्र दर्शन विज्ञानादीनां
शकलविषयाणां शिक्षां हिन्दी भाषाया देवदात् ।

भारतीयनार्था अधोगतिमवलोक्य तस्य
हृदयं अतिदुःखितमभवत् । समाजस्य एव
अर्थशास्त्रेः नार्था मेवास्ति इदं विचारमेव तु
स्वामिना चिन्तितम् अत् राष्ट्रप्रजागरणात्
स्त्री शिक्षा अनिवार्या । एतदर्थं स न केवलं

देवगोष्ठी .

निजे. साप्ताहिके 'सधर्म प्रचारक' नाम्नि पत्रे
लेखनानालिखन् परं तेभ्यो विचारेभ्यः किमालम्ब-
रूपं प्रदातुं लाला देवराज महोदयस्य सहयोगेन
'कोटकिशनचन्दे' आर्थिकान्नामस्य स्थापनादि-
तेन कृता । तस्मात्तर्हि अनाथाभ्यो विधवाभ्यश्च
यानि ता नामस्यापि स्थापनाकारि । यस्य च
परिणामस्वरूपे पञ्चतदे कन्नापाठशालानां
सम्भूतमिवाभवत् । अदि य स्त्रीशिक्षाया उद्धारं
नाकरिष्यत् तदा देशेभ्यं जागरितावस्थासम्भ-
वाऽऽसीत् ।

शब्दिय जागरणाच्च स्वामिनो द्वितीयं
कर्म दलितोद्धार इति आसीत् । निज जातेः
अङ्गभूतान् दीनदलितान् पुत्रान् पीडितान् सर्वथा
वाञ्छिताञ्चावलोक्य तस्य मृदुमनोऽरुदतिव ।
देशस्य प्रतिक्रमं भ्रमिन्वा भाषणेः लेखनपत्रि-
ज्जानजागरयत् दलितानां स्थितिञ्च सप्रवृत्तपत् ।

- देवगोष्ठी

अस्पृश्यतायां निवारणाय तेन निज सकला शक्तिदे-
त्ता । दक्षिणभारते मवजागते उल्मुकं गृहीत्वा
जनान्ब्रूयत् । अस्पृश्यान् राष्ट्रस्यामूल्यनिधिम्चि
न्तघ्नन् तान् शिसितुमपि प्रायतत । घरापि
तस्मिन् काले राष्ट्रस्य कर्णधारास्तस्योपरि
उपहासमबुर्वन् परं केषुचिदिनेषु पञ्चात् तु
सकलराष्ट्रमस्म महत्त्वमजानात् ।

ईसाई प्रवनात् भूषो हिन्दून् निर्मातुं
तेन एकशुद्धिकार्यमारब्धम् । ये जना अधुना
पर्यन्तं स्वामिनः शुद्धिकार्यं साम्प्रदायिकं तथा
राष्ट्रविरोधेन अचिन्तयन् भारते स्वर्णिते सते
ते स्वामिनो दूरदर्शितायाः राष्ट्रयत्नेश्च प्रशंसका
उभवन् । अकगुठन-पञ्चा, बालविवाहेत्यादि
धार्मिक सामाजिकदुरीक्षिताः राष्ट्रोत्थाने विजं
जात्वा ता दधंसिबुं प्रायतत । १९१४ तमे
वर्षे महात्मा गान्धिनो परेचालिते राष्ट्रियान्दे-

देवगोष्ठी

हिन्दू न संघटयितुं हिन्दू संस्कृतेः चमदि-
शानिञ्च प्रसाराय स नानाप्रशंसनीयं सेवा
अकार्षीत् , तां वपं चिरकालं स्मरामः । अन्ते
तस्मात्तिरस्नाधारण गुणालंकृतं स्वकुलापितुवरं
श्री स्वामि श्राद्धानन्दमहं पुनः पुनः पुणमामि ।

श्रीमानन्दम

लेखको -

वीरेन्द्रपालो नेगी
त्रिपादशीपः

देवगोष्ठी

लेने ऽपि स वीरता साहसपूर्णमहादेशभक्तेः
कार्याणां परिचयमददात् । मुहुरन्दोलेनेन
पवना अतिबुद्धा अभवत्, तत्प्राणामस्वरूपे
ते एकं पीकत्रमानवं । काष्ठी इति विचार्य, एकदा
यः तेषामेव मस्जिदे हिन्दू मुस्लिमैकतायाः सम्बन्धे
उपदेशमददात् तमेव विनाशयितुं तत्प्राणं अभवत् ।
धर्मस्थिता निजचरमसीमाप्राप्तासीत् । अथ
अब्दुलरशीदरूपे सा दानवमूर्तिः प्रकटिता ।
दिसम्बरमासस्य त्रयोविंश तारिकायां सन्
१८२६ तमे वर्षे अब्दुलरशीदस्य गुलिका-
प्रक्षेपेण तस्य मृत्युः जाता । तस्मिन् मृते या
हानिरस्मान् जाता सा वर्षाधिगुमशब्दा वर्तते ।
स बुद्धः स्वपूर्वतापूर्णप्रपत्नेन चित्कालात्
तममस्मकरोत् ।

देवगोष्ठी

स्वामी

प्रदानम्

लेखकः विजय कुमार एकादशीयः

“यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ।

अभ्युत्थानम धर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम् ॥”

इति गीताया वचनानुसारं यदा जगति धर्म-

भाशः, अधर्मस्य राज्यम्, सभ्यतायाः संवृत्तेश्च

लोपो भवति तदैव महा पुरुषा अवतरोन्ते लोके ।

स्योपदेशैश्च जवान् तारयन्ति दुःख सागरात् ।

देवगोष्ठी

इयमेव दशासीत् पूज्यस्य स्वामिनः भिद्दानन्द-
स्य जन्मकाले । यदा राजाना दुर्जनैः सन्ताप्य-
न्ते स्म, अधर्मस्य साम्राज्यं स्थापितमभूत् जाति-
भेदो बाल विचारः प्रथा, अस्पृश्यत्वञ्चोद्यमस्येऽ-
विद्यत, "स्त्री शूद्रौ नाधीयाताम्" इति ब्रह्मरौ-
रुद्घोष्यतेस्म, भारतवर्षस्य तस्यां दुर्दशायां
भारतीय संस्कृतेः प्राणस्य स्वामिनः भिद्दानन्दस्य
पञ्चनद प्रदेशस्य तलवन ग्रामे जन्मोऽभूत् ।
तास्मिन् समयेऽस्मान्कं देशे आंग्लानां
प्रभुत्वमासीत्, अतः सर्वे आंग्ल भाषाया आं-
ग्ल सम्यतायाश्च प्रसारः प्रचारश्च क्रियते

देवगोष्ठी

म। शनैः शनैः भारतीयाः पश्चात्त्यानां वैश्याः
भूषां सभ्यताञ्चाङ्गी चक्रुः । इमां हृदयदीपिनी-
मवरशां विलोक्य सुधाराय गृह्येत् जन्मनः श-
ब्दानन्दस्य चित्तं दुःखानितं बभूव । एतदेव
कारणमस्ति यत् भारतीय संस्कृतेः सभ्यताया-
श्च । आर्यभाषायाः देववाण्याश्च वेदादेः स-
दृशास्त्राणाञ्च भूयः प्रचाराय हरिद्वारनगर-
स्थानेति दूरे पारे गङ्गं कांगडी ग्रामे मन्दा-
विन्यास्त्रिंशु गुरुकुलं संस्थापयत् । यस्य वि-
षये ब्रिटिश साम्राज्यस्य भूतपूर्वं प्रधानमन्त्री
रैमजे मेक्डानल्ड महोदय एतस्यां पत्रिकायां

देवगोष्ठी

स्व लेखे ऽलिखत् यत् -

“हरिद्वारस्य गुरुकुलं संसारस्य शिक्षाक्षेत्रेषु
सर्वोच्चमाश्चर्यमयं परीक्षणं वर्तते ।”

साम्प्रतमपि भारतीय संस्कृतेः संजीवनी या उत्तमा
शिक्षा व्यणाली गुरुकुलेषु विद्यते तादृश्यन्यत्र कु-
त्रापि नास्ति ।

अभियन्तारः शिद्धानन्द एको महान् वक्ता

आसीत् परं सुधारकार्ये स केवलं भाषणे रूपदेशे

वैकल्यं दिति नास्ति अपितु त्रियात्मक रूपेऽपि

सुधारमकरोत् एतस्मादेव कारणात् महात्मना

गान्धी महोदयेनैकदा निज भाषणेऽभाष्यत्

देवगोष्ठी

यत् - "श्रद्धानन्दो न केवलं वाक्शूर एव परं
कर्मशूरोऽप्यसीत् ।"

जाति-भेद प्रथाया एव फलमस्पृश्यत्वमभूत्
तस्य समूल नाशाय यावन्मात्रं कार्यं वेदविदां-
वरेण श्रद्धानन्देन विहितं, तावन्मात्रं महर्षिभ्यः
दयानन्दं विहाय अन्येन केनोपि कृतम् । सबल
जातीयेभ्यो बालेभ्यो वेदस्मृत्यादिशास्त्राणां सुशिक्षां
दत्त्वा, अस्पृश्यताया उच्छेदाचार्यवर्गेषु कृतं
प्रशस्यं प्रयत्नं न केनोपि सहृदयः पुमान्
विस्मृतुं प्रभवति ।

स्वामिनः श्रद्धानन्दस्य जीवन काल

देवगोष्ठी

बहुना हिन्दवः श्रीस्तमतमवलम्बन्ते स्म बहुव
श्च मुस्लिम धर्मं स्वीकृतवन्तः । हिन्दूनामी-
दृशं दशमहिताकरं धर्मपरिवर्तनं विलोभ्य
स आर्य समाजस्य नेतृत्वं विधाय वेदस्य
पुस्तकान्य हस्ते गृह्णीत्वादिनेशं शुद्धकार्यं
कृत्वा हिन्दूनरक्षद्गुणात् ।

स्वामि श्रीध्यानन्दो निर्भयतायाः करुणा-
याश्च मूर्तिरसीत् । गठवालस्य दुर्भिक्ष पीडिता
नां पुरुषाणां सहायतार्ये स्वप्रियैः शिष्यैः सह
दिवानेशं बहूनि दुःस्थाने तेन भवितानि । निर्भय-
ताया मूर्तेरस्य दिल्लीनगरस्य "चान्दगी मौक"

देवगोष्ठी

इति एसिह्याया विषण्या घटना न तापत केनोप वि-
स्मर्यते शक्यते यावत्त नगरमस्ति यत्र स सुप्र-
सन्न हृदयेन मृत्युना सहोत्पन्नं कर्तुं मेच्छत ।

राजनीति क्षेत्रेऽपि श्रद्धानन्देन महात्मना
गान्धी महोदयेन सह महत्कर्म विहितम् । बहु-
वारं कारागार यातना अपितेन भोषिता ।

गुरुनयेस्य स्वामि श्रद्धानन्दस्य महत्तानेनैव
प्रतीयते यत् हिन्दूनां विरोधिभिर्मुस्लिम धर्म प्रचारके
दिल्ली नगरे "जामा मस्जिद" इति एसिह्य पूजास्थे तस्मै
उपदेशायवसरो प्रदत्तः । तत्रय तेनोप हिन्दूनां मुगलानाञ्च-
कृतार्थे सुन्दरं भाषणं कृतम् ।

देवगोष्ठी

किमधिकं लिखेम तस्य महत्ताया विषये
यावदेतत् गुरुकुलम् यावदयमार्यसमाजः यावच्च
भारतीयेषु मानव हृदयं वर्तते तावत् देशाय
स्वस्व त्याग कर्ता भारतस्य प्राचीन सं-
स्कृतेः प्राणः शिक्षा क्षेत्रे प्रथमः क्रान्तिकारी
स्वामि भिद्धानन्दः सर्वे स्मरिष्यते ।

अन्ते च वन्दनीयमाचार्यं स्वामिनं
भिद्धानन्दं प्रणमन् सीचिदानन्दं परमात्मानं
प्रार्थये यदस्मभ्यमीदृशीं शक्तिं दद्यात् यत्
वयं तस्य सदगुणानाचरन्तः देशसेवायां
निरता भवेम ।

विजयकुमारः

देवगोष्ठी

प्रज्ञानन्दस्य दिव्य-सन्देशः

गुरुकुलकांगड़ी विश्वविद्यालयस्य संस्थापकानां निर्भयता-
मूर्त्तिनां समजोद्धारकशिरोमणीनामाचार्यवर्यणाममरधर्म-
वीराणां परमश्रेष्ठानां स्वामिशज्ञानन्दमहोदयानां पञ्चत्रिंशो
बलिदानदिवसो दिसम्बरमासस्य त्रयोविंशतिथावापति (८६
पौषमासः) यः समस्तैरुपायैः सद्यद्द्वमाचरणोयः । 'अमर-
धर्मवीरस्मरणम्' इति शोषकान्वितान् अद्वाञ्जलिरूपेण
निर्मितान् कतिपयान् श्लोकानस्मिन्नेवाङ्केऽवलोकयिष्यन्ति
पाठकमहाभागाः । तेषाममरधर्मवीराणां स्फूर्तिदायकं दिव्य-
सन्देशं मां प्रति २१-५-१९२४ दिनांके प्रेषितान् पत्रान्
संस्कृतभाषानुवादरूपेण पाठकानां पुरत उपन्यस्तुमीहे ।

देवगोष्ठी

सर्वेऽप्यार्या दिव्यसन्देशमिमं सर्वदा मनसि निधाय
कार्यरूपे परिणामयेयुश्चेन्महत् तेषां कल्याणं स्यादार्य-
समाजस्य यद्भुता सर्वतोमुखी प्रगतिरिति विषये न
संशोतिल्लेशोऽपि सम्भवति । अयमासीत् स सन्देशः
श्रद्धेयाचार्यचरणैरायजिनमागप्रिदशनार्थं प्रेषितो देहली
नगरात् न जातु युष्माभिः कदापि विस्मृतव्यं यद्
वैदिकधर्मः कोऽपि सम्प्रदायो न वर्तते । अयमस्ति
स सत्यसनातनधर्मो धेन विना विध्यस्य सामाजिकी
व्यवस्था पब्यमात्रमव्यवस्थानुं न शक्ता । असंख्याध्या-
त्मिककौषाद् घाटनकर्त्री कुञ्जिका युष्मद्भस्तेष्वसीत्पु-
दता । सम्प्रतमप्यशान्ताय जगते शान्तिप्रदानं नाम
युष्माकमेव कर्तव्यम् । किन्तु पूर्वं युष्माभिः स्वकीया
सर्वप्यपवित्रताऽपनेया भविष्यति । सगाम्भीर्यं प्रतिज्ञेयं
क्रियतामद्य यद् (१) दैनिकपञ्चमहायज्ञानुष्ठाने सूर्यं
कदापि प्रसादं न करिष्यथ । (२) अस्वाभाविकजाति-
भेदशृङ्खलां विदार्य वणशिमव्यवस्थां स्वकीयजीवितेषु

देवगोष्ठी

परिणतां करिष्यथ । (३) अस्पृश्यता कलङ्कः स्वकीय-
मात्रभ्रमेः समूलं विनाशयिष्यथ तथा (४) आर्यसमाजस्य
सार्वभौममन्दिरं मत सम्प्रदाय जाति वर्णादि भेदं विना
सर्वमानवैभ्यो ऽ पावृतद्वारं करिष्यथ । परमपुत्रो भवान्
अस्या गम्भीरप्रतिज्ञायाः पालने गुष्माकं सहायको भवतु ।

देहली
२१-५-१९२४

गुष्माकं धर्मबन्धुः
शङ्खानन्दसंन्यासी

वस्तुतः स्वर्णक्षिरेष्वङ्गुनीयोऽयं दिव्यसन्देशः ।
वैदिक धर्मस्थायिसमाजस्य चोदात्तं सार्वभौमरूपं सन्देशोऽयं
स्फुटमभिव्यनक्ति , आयुषां च कर्तव्यं स्पष्टं द्योतयति ।
खेदास्पदमिदं यत्क्षुद्ध्यस्वामि शङ्खानन्दमहोदयानां भक्तसं-
ख्या यद्यपि भूयसी वर्तते तथापि तेषां दिव्यसन्देश-
मिदं प्रति दत्तावधानाः कार्यरूपे च परिणामयित्वा आर्य-
ेष्वपि न बहवो वर्तन्ते । स्वामिनः शङ्खानन्दमहोदयः
शङ्खां अतरमिवाग्रमन्यत । शङ्खां प्रातर्हवामहे शङ्खां
मध्यन्दिनं परि । शङ्खां सूर्यस्य निभ्रुचि शङ्खे शङ्खाप्येहन् ॥

देवगोष्ठी

इति वैदिकभावनां सन्धर्म्य ब्रह्मामृतयो भूत्वा ते
निभयितयाद्भुतं दलिनोद्धारशुद्धिसंघटनादिकार्यजातम-
कार्षुणदशविद्यापीठरूपेण च गुरुकुलं संचल्ययामाभुः ।
ब्रह्मज्ञानैयून्यवशादद्य तार्यणिां सन्तोषजनिका प्रगतिर्देरीट-
थ्यते तथापि तादृशां धर्मवीराणां पुण्यस्मरणमार्थेषु
नूलनां स्फूर्तिं शक्तिं च प्रदास्यति यदि ते तदीयं
दिव्यसन्देशमिभमाकर्ष्य क्रियात्मकरूपेण तदनुसारमाचरेयुः ।

— x —

आर्यकुमाराणं प्रति श्रद्धेयस्वामिनां

सन्देशः

१८६० वैक्रमाब्दे आश्विनमासस्य द्वाविंश-
दिनाङ्के महात्मानो मुंशीराममहोदयाः भारतवर्षीयार्यकुमार
परिषदोऽध्यक्षताभावहन् । तत्र तैरघोलिखितः सन्देशः
आर्यकुमाराणां कृते प्रदत्तः यः स्वर्णक्षिरेषु अंकनीयो विद्यते ।

देवगोष्ठी

साम्प्रतमपि स तावानेव महत्त्वपूर्णो यावान् स तदासीत्।

“ सेवकाः भवितुं प्रयतध्वं यतो हि आर्यजातिः
नाप्रकापेक्षया सेवकानेवाधिकान् अपेक्षते । यदा यूयं
किं कर्तव्यविभूता भवेत तदा श्रीरामसेवकं हनुमन्तं
स्मरत । भोः प्रियनवयुवकाः अहं पृच्छामि किं युष्मासु
कश्चनपि महर्षिदयानन्दरूपस्य रामस्य सेवको हनुमान्
भवितुं न यतिष्यते ? महावीरिणाञ्जमेयेन विना श्री
महर्षिदयानन्दस्य कार्यमपूणमेव वर्तते । अहं हहं
विश्वसिमि यत् दयानन्दमहर्षिकार्यं पूरयितुं पातक-
लङ्घाञ्च विध्वंसयितुं युष्मास्वेव केचन महावीराः
प्रादुर्भविष्यन्तीति । ”

कियान् स्फूर्तिदायको भाग्यप्रदश्चक्रवर्त्याय संदेशः ?
अद्यत्वे बहवो युवानोऽपि विनेवायासं नेहत्वं कामयन्ते
यथा हि सेवा भावना तु शिक्षितेषु युवकेषु प्राये

देवगोष्ठी

न दृश्यते त्रितान्तं शोचनीयेयं दशा यां इरीकर्तुं
श्रद्धेयानाम्नाचार्यचरणानां धर्मवीरस्वामिश्रद्धानन्दमहाभागानां
मनुष्यादिभिः गुरुकुलीयब्रह्मचारिभिरयं तेषामार्यकुमारभागि
प्रदर्शनार्थं प्रदत्तः संदेशो निशिष्टतया अवधेयोऽनु-
सरलव्यञ्ज । आयजितैः राष्ट्रस्य च सेवाभावनानां मनःस्फु
त्रिधाय यदि ते कार्यं कुर्युस्तर्हि सर्वेषां कल्याणं
भविष्यतीत्यत्र नास्ति मनागपि संशयो ।

~ 0 ~

देवगोष्ठी

महात्मा-श्रद्धानन्दः

तपस्वी श्रद्धालुः सरलहृदयः सत्यवचनो

विशुद्धात्मा त्यागो सकलजनसेवासुनिरतः ।

मुशिक्षादर्शं यो गुरुकुलमिहारथाप्य निदधे ,

यतिः श्रद्धानन्दो जयति स महात्मा शुभमतिः ॥

यदा कदापि वयं भारतस्य महापुरुषान्

स्मरामस्तदास्माकं रामदां महात्मनः श्रद्धानन्दस्य शाल-

प्रांशुस्तेजस्विनीमूर्तिः समागच्छति । अस्थ जन्म शासने

उच्चाधिकारिणः पितृनतिकचन्द्रस्य गृहे पञ्चनदप्रदेश-

स्थिते तालवननाम्नि ग्रामेऽभूत् । पिता स्नं मुंशीरामेति

नाम्ना आह्वयति स्म । सुखेनास्थ बाल्यकालो व्यतीतः ।

देवगोष्ठी

सर्वेव पितुस्समीपे निवासान् प्राप्तानुभवः प्रखर-
बुद्धिश्चासौ मुञ्जीरामः निजसहोदरेषु लघुतमोऽप्युच्चतम
आसीत् । पिता एनं विद्वन्नगर्यां वाराणस्यां क्वीन्स-
महाविद्यालयेऽशिक्षयत् । तदा ग्रीफिथमहोदयोऽस्य महा-
विद्यालयस्याचार्य आसीत् । तत्र पाश्चात्यशिक्षा प्रभावेण,
धनाधिक्येन कुम्भित्राणाञ्च संसर्गेण मुञ्जीरामे दोषा
उत्पन्नाः । यौवनं त्वार्सीदेव । किं पुनः । असौ मांस-
मदिरादिसेवनमितस्ततश्च भ्रमणादिकं व्यभिचारं प्रारब्ध-
वान् । तस्मिन्नेव काले अस्य स्नेहमयी भ्राता
दिवंगता । अध्ययनं त्यक्त्वा चासौ स्वपितुस्समीपमा-
गच्छत् । पितुस्समीपात् तस्मिन् श्रेष्ठगुणानां सञ्चारो
जलः । नास्तिकतां त्यक्त्वा ईश्वरे विश्वासोऽभूत् । नियम-
पूर्वकञ्च मन्दिरे श्रुतिप्रजामकरोत् । परमेकदा वाराणस्यां
विध्वनाद्यमन्दिरे प्रवेष्टुं निषिद्धः पुनर्नास्तिमोऽभवत् ।
पुनश्च मांसमदिरादिकं सेवितुमारभे ।

देवगोष्ठी

एकविंशतितमे वर्षेऽस्य विवाहोऽभवत् । अस्य पत्नी शिवरानी शोखवती साध्वी चासीत् । सा प्रतिदिनं स्व पशुः सेवायाम् अधिकतमं समयमयापयत् । मुंशीरामस्य गात्रं दुर्बलत्वेन रुग्णमतिदुर्बलञ्च जातमासीत् परं जीवनसङ्गिन्याः सेवया स पुनरीरोगतां लेभे ।

एकदा जगद्गुरुः श्रीमद्व्यानन्दो बरेली नगरमागच्छत् । तत्र च नास्तिकस्य मुंशीरामस्य दयानन्देन सह ईश्वरास्तित्वविषये वातलिपोऽभूत् । स्वामिभ्योदेवेन निराकृतसदेहोऽसौ तत्रैव नास्तिकतां तत्याज । शीघ्रमेव चार्थसमाजे प्रवेशमकरोत् । कृतसेवानिश्चयोऽसौ हृद्यपर्यन्तमार्थधर्मस्य सेवामकरोत् । आर्थसंस्कृतेः प्रसारार्थं कृतदृढनिश्चयोऽसौ गुरुकुलस्थापनार्थं त्रिंशत्सहस्ररुप्यकधनमाहर्तुं गृहानिगतिः । तस्मिन् समये भारते दुर्भिक्षमासीत् । तथापि केवलं सप्तमसिखैव तिश्चितं धनशशिं गृहीत्वा गृहं प्रति न्यवर्तत । तस्मात् कालादेव स जनेर्भ्रष्टात्मे लुपादिता मुंशीरामः । शीघ्रमेव च

देवगोष्ठी

महात्मा मुंशीरामो हरिद्वारस्य समीपे भागीरथ्यास्तटे
गुरुकुलं काङ्क्षीति नाम्ना गुरुकुलस्य स्थापनामकरोत् ।
सर्वप्रथमञ्च स्वपुत्राविन्द्र हरिश्चन्द्रो तेन गुरुकुले
पुनश्चितो । अस्मिन् गुरुकुले इतिभ्यः साङ्गोपाङ्गवेदानां
संस्कृतसाहित्यस्य भारतीयदशनिनाञ्च शिक्षा प्रदीयते
अपि च पाश्चात्यविषयाणामप्यनुशीलनं कारयति । अत्रत्याः
स्नातका बह्वित्वा भार्यसंस्कृतेः प्रचारं शिक्षणञ्च
कुर्वन्ति । स्त्री शिक्षायै च मुंशीराममहोदयेन जलन्धर-
नगरे कन्यामहाविद्यालयः स्थापितः । तत्पश्चात् लोक-
सेवार्थं गुरुकुलं त्यक्त्वा संन्यासाश्रमं प्रविष्टो ऽशौ ततः
प्रभृति स ब्रह्मचर्येति नाम्ना प्रसिद्धो ऽधत् ।

स्वामिनः ब्रह्मचर्यस्य हिन्दीभाषायामन्तीवरुचिरासीत् ।
स एव सर्वप्रथमं हिन्दीभाषां मातृभाषेति नाम्ना
समन्वोधयत् । स पञ्चनदप्रदेशे बहुकालं यावत्
हिन्दीभाषायाः प्रचारमकरोत् । भागलपुरनगर्यां सो-
ऽखिलभारतीय हिन्दीसाहित्यसम्मेलनस्य सभापतिपदम्

देवगोष्ठी

अशोभयत् ।

निर्भीकता अज्ञानन्द महोदयस्य भक्षण् गुण आसीत् ।
न केवलं वन्यप्राणिभ्यः अपितु विदेशीय शासकैर्भ्योऽपि
तस्य भयं नासीत् । दिल्लीनगराभिर्गलशासकानां मुशु-
ण्डिकानां समक्षमपि स शोभयात्राया नैवृत्वमकरोत् ।
न कोऽपि तत्क्षणं विस्मृतुमेहेति ।

राजनीति क्षेत्रेऽपि स्वामिमहोदयः सक्रियं भागम-
गृह्णात् । राष्ट्रपिता गान्धीमहात्मा अपि स्वज्येष्ठ वन्द्यु-
भिरिवेनममन्यत । स्वतन्त्रतान्दोलने शासका एतं
कारागारं गृहेऽपातयन् । अज्ञानन्दमहोदयोऽभूत्सरकारेण
नितेयते स्वागताध्यक्षपदं सुशोभितवान् । न केवलमन्य-
क्षेत्रेष्वेवापितु सामाजिक क्षेत्रेऽपि अज्ञानन्दो भवतीऽसिद्धि-
लेभे । समये समये स दुर्भिक्षपीडितानां सहाय्यम-
करोत् । अस्य दिल्लीद्वारेण उभावित एव गान्धीमहोदयो
इस्त्रिनोद्वारन्दोलनं प्रारभत । अस्य शुद्धि उचारेण यव-
नास्तथा क्रुध्यन् यथा तेष्वेवैकः क्रुद्धयवनोऽस्य
हत्यामकरोत्

देवगोष्ठी

हुतात्मा श्रद्धानन्दः स्वजीवने ऽपि तां प्रसिद्धिं
नालभत यां स दिवंगत्वा वैभे । राष्ट्रस्य सर्वेऽपि
जनास्तस्मै अहाज्जलिं समर्पयन् ।

देवगोष्ठी

श्रद्धानन्दस्य श्रद्धा

को नाम विस्मर्तुमर्हति कवीन्द्रस्य रवीन्द्रनाथस्य
विश्रुतप्रभावस्य शब्दान् यत् --

“ स्वाभिना श्रद्धानन्देनागाथा श्रद्धा एव दत्तास्ति
भारतवर्षधि ” “ श्रद्धानन्द ” इति नाम एव तस्य
श्रद्धाभावनायाः परिवायकं वरीवर्ति स नित्यमेव
श्रद्धावानासीत् श्रद्धायां जानन्दमनुभवति स्म ॥

वयं वेदानां शिक्षाः, प्रातः स्मरणीयस्य विश्व
वन्द्यस्य, पुण्यश्लोकस्य, स्तनामधन्यस्य, दयानन्दस्य
उपदेशान् च प्रायशः पठामः शृणुमश्च । परं नेषम-
स्माकं जीवने “ कः प्रभावो जात इति न साम्प्रतं

देवगोष्ठी

यावज्जातमस्माभिः । परं यस्य तपोभूर्तेः पुण्यपयोनिधि-
पूतस्य स्वामिश्रद्धानन्दस्य विषये इमाः पङ्क्तयो
लिरव्यन्ते तस्य महापुरुषस्य जीवने यतासां शिक्षाणा-
मुपदेशानाञ्च महान् प्रभाव आसीत् । तेन प्रभावेण
च प्रापेतालोकेन अज्ञानान्धकारे निमग्नां जनताम्-
आलोकित्वाञ्चकारे ।

स्वामिश्रद्धानन्दस्य महर्षेर्दयानन्दस्य सिद्धान्तेषु,
श्रुतेः शिक्षासु च सुदृढा अभङ्गुरा श्रद्धा आसीत् ।
अनयेव श्रद्धया स सर्वेषां जनानां श्रद्धेयो बभूव ।
अद्य सोऽस्माकं मध्ये नास्ति सखेदं चास्माभिरनुभू-
येत तस्याभावः परं तस्य जीवनस्य मंगलमयानि
कर्मणि इदानीमप्यस्मभ्यं प्रकाशस्तम्भवत् विराजन्ते ।
यां श्रद्धां सोऽधारयत् सा भूल्यासीत् तथापि सर्वथा
सफला जाता । त्रैतेन जीवनस्यानुक्षणसेनेन चैव
ज्ञानवजीवने दीक्षा समायाति इयं दीर्घा वास्ति

देवगोष्ठी

वस्तुतः वैदिकदीक्षा, दीक्षा च तद्वस्तु विद्यते यस्यां
बुद्धिमत्तायाः, दूरदृष्टितायाः, नेत्रवृत्तशक्तेः हृदयस्य
विशालतायाः, त्यागस्य भावनानां सर्वविधानां सदा-
चाराणाञ्च गुणानां समन्वयो बरीवर्ति । अस्यामेव
मानवोत्थानस्य समस्तानि बीजानि निहितानि ।
अस्यादीक्षायाः धारणेनैव मनुष्यः दक्षिणां सार्वदिग्
दक्षताञ्च प्राप्नुं शक्नोति । ब्रह्मायाश्च धारणमेवास्ति
दक्षतायाः फलम् । इयं ब्रह्मैवास्ति अत्युत्तमा सत्य-
प्राप्तेः सर्वोत्कृष्टं साधनञ्चेति । अतयेव सत्यस्य
दर्शनं जायते ।

चर्चिनचरणयुगत्वस्य स्वाभिप्रज्ञानन्दस्य जीवनमस्यैव
वृत्तस्य दीक्षाया दक्षतायाः, ब्रह्मायाश्च क्रमात् व्यतीतम् ।
इयमेव तस्य विबुधो विशेषता विद्यते । तस्य ब्रह्म-
पुरुषस्य विचारेण सहैव इयं श्रुतिः अस्ति
समायाति —

देवगोष्ठी

“ब्रूतेन दीक्षाभाप्रोति दीक्षया ऽप्रोति दक्षिणाम् ।

दक्षिणया श्रद्धाभाप्रोति श्रद्धासत्यमाप्यते ॥”

श्रद्धायाः साक्षान्मूर्तेः श्रद्धानन्दस्य सर्वाः प्रवृत्तयः
इभमेव मन्त्रं परितो ऽभ्रमन् । गुरुकुल शिक्षाप्रणाल्याः
स्रष्टुराचार्यदयानन्दस्य शिष्येण अनेन महत्तमना
अस्मिन्नेव मन्त्रे शिक्षायाः निखिलान्युद्देश्यानि,
अज्ञानि, साधनानि च विलोकितानि । तदाधारे एव
च गुरुकुलं संस्थापितं तेन । आचार्यस्य सूत्राय
साकाररूपदातुः, सरलमूर्तेः, श्रद्धानन्दस्य, श्रद्धा-
अत्रापि सुफला बभूव । अद्य च सा उद्यत्तेन
व्यक्तित्वेन स्या अस्तित्वेन च सार्द्धं स्वशिर उन्नतं
विधाय गुरुकुलरूपे तिष्ठति । तस्य गुरुकुलस्य
आदर्शः आश्चर्यमयौ वर्तते तस्य च प्रत्येकस्मिन्
कणे व्यागमूर्तेः श्रद्धानन्दस्य जीवनव्यागस्य
दर्शनं विद्यते ।

देवगोष्ठी

राजनीतौ, समाजसुधारे, अस्पृश्योद्धारे, शुद्धेश-
न्दोत्पत्ते रारुद्वयशिक्षायाः प्रसारे यत्र कुत्रापि
सरलचित्तेन अज्ञानन्देन पादः निद्विपस्तत्रैव अज्ञाः
बलेन साफल्यं लब्धम् ।

कैश्चित् जनैः रारुद्वयशिक्षणस्येतिहासः लिखि-
तो ऽस्ति यस्मिन् केवलमेकाङ्गित्वेन दृष्टिगोचरी-
भवति । वस्तुतस्तु रारुद्वय शिक्षणस्येतिहासशुभं
महर्षिणा दयानन्देन सूत्रितं अज्ञानन्देन च प्रयोगे
अनीतम् । अतः रारुद्वय शिक्षणस्य महान् संस्थापकः
स्वामी अज्ञानन्द एवास्ति, तस्येतिहासस्य च उद्गमचिन्दुः
गुरुकुल कोंगड़ी विश्वविद्यालयो वरीवर्तीति तद्यं, सर्वे
स्वीकरिष्यन्ति । स्व जीवनपर्यन्तमाचार्यदयानन्देन प्र-
दत्तं व्रतं धारयित्वा अयं महात्मा यां अज्ञां
देवीमापूतान् तात्रैव सफलीकर्तुं प्रायतत । सा च
सफलीभूता ।

देवगोष्ठी

अन्ते च तथा अज्ञया पूर्वतोप्यधिकमाश्चर्यमयं
कार्यं कृतम् । भगवतो दयानन्दस्य पुरवारविन्दान्
अन्तिमसमये निर्गतान् " भगवन् तवेच्छा पूर्णा स्यात् "
इति शब्दान् श्रुत्वा अज्ञानन्देन हतमस्य गेलिकां
स्ववक्षसि सोढ्वा स्वश्रद्धास्मिन् रूपे व्यक्ता चक्रे धत्-
" अहं पुनर्जन्म गृहीत्वा स्वावशिष्टं कार्यं
पूर्णं कुर्यामि " इति । इदानीमिहजगतीतले नास्ति म-
हात्मा अज्ञानन्दः परं तस्य अज्ञा तं अज्ञेयं कृतवती ।
प्रार्थये करुणाकरुणालयं सच्चिदानन्दं परमेश्वरं यत्
इहेशो अज्ञा वास्मभ्यं प्रेरणया : स्रोतः स्यात् ।

लेखकः - सुभाष-चन्द्र

देवगोष्ठी

श्रद्धानन्दस्य

+ अमृत-वचनानि +

1 परमात्मनो रक्षिताय आत्मनः स्वच्छता
पवित्रता - उज्वला चावश्यम् वा विद्यन्ते ।

2 चित्तलघुत्तमः दुष्टभावेभ्यो निरोध-
नीमाः येन पापमालिन्नेन मनो मलिनं न
ल्यत् । अथुभाः कामनाः , दुष्टा विकल्पाश्च
मनसि क्वदापि नोत्पद्येयुः । परमात्मनि
-ध्यातेन च व्योऽपि परार्थः ज्ञानदायक्यो
न भविष्यति ।

3 शिवा शतरः ! अतगन्धव शतः शाम-
काले च लक्ष्मां कुर्वताः शर्मिणां कुर्मः ,
मन् तज्य लक्ष्मा दयमा च योग्या भवेत्

देवगोष्ठी

अस्माकं वाणी कर्म च ससमर्थं ज्ञानं
सर्वैव सत्यं च चिन्तनं कुर्महि । वाचा
सत्यमेव प्रसादायैव कर्मत्वमपि च
सत्यमेव पालयेत् ।

४ पुत्रान्मित्रादिभिः आगच्छत । परमा-
त्मनः अशां पालयन्तः शुभकर्मसु
प्रवृत्ता भवन्त । सर्वे सत्सङ्गतिं
कुर्वन्तः ईश्वरप्रेरणया प्रेरिता भूत्वा
अविद्याया नाशं विद्यामात्रवर्धिं कुर्वन्त
येन परमानन्दस्य प्राप्तिः ज्ञानम् ।

५ अन्तःकरणस्य दृढत्वम्, ईश्वरः,
पुरुषार्थः, सदाचारश्चेति एते एव
सन्ति सवलिं संपत्तिनां ऐश्वर्यानिश्चय

देवगोष्ठी

कारणाणि । मनुष्यः प्रतिष्ठां लब्धुं
तपसा ज्ञानेन चैक प्राप्नुं शक्नोति ।

५ अनेन धारिणेण अल्पना वा
निष्क्रमेण न भाव्यन् । मालिन्यमुक्तेन
अपवित्रेण न भाव्यन् । सत्यस्य सदा-
चारस्य च सदैव पालनं करणीयं, यतो
हि अन्तर्मोहेवानन्दं प्रतिष्ठति । प्रमो-
दि-च्छान्मोहेवास्ति । अथमेव सत्यमार्ग-
लोपदेशो वर्तते । अल्पिन् मार्गे एव
स्वर्गिधाम वर्तते ।

६ अथ मनुष्यः सत्यवादी,
सदाचारी चास्ति धारिणेण मनसा च
व्याप्तसंलग्नो भवति सदैव । संसारस्य
संपत्तिः साक्षात् तस्यैवास्ति ।

देवगोष्ठी

८/ बालकः सुवा वृद्धो वा तन्धान् स्मिन्नेव
परमात्मनः धरणे गन्तव्यं यतो हि
ततो न कोऽपि विश्वाती पुच्छः
नेराश्रयं लब्ध्वा पयवृतः ॥

९/ परमात्मनः पवित्र दर्शनैः
सकल विघ्नानां नाशं विधाय पुष्पाक-
मात्मा पवित्रत्वं श्रुप्तं शक्नोति ।

१०/ यावत् कालं अपवित्रता मनसो ना-
पसरति पवित्रतायाश्च राऽप्रमत्ताः
करणे न भवति तावत्कालं दुःखानि
न विनश्यन्ति ।

११/ तत्रैव परम ब्रह्मणोऽन्वेषणं, यत्र
परमात्मा सर्वेषां स्वामी तमेव
स्वस्वामिनं मत्वा तत्र धरणे गमनं,

देवगोष्ठी

अथ सेवास्त्रि मनुष्यस्य धर्मः।

१२

न वयं नान्ममकोषः, नैसगो-
 मयकोषः न चेन्दिमाणि पां वयं
 पूज्य-चेतव सत्ता एवः। अस्माभिर-
 न्तः करणे एव पुनुरन्वेषणीमोऽस्ति।
 अतः मावत्कालं वयं प्रकृतिं प्रति
 दत्तं ध्यानं तापसाधयेत् तावत्कालं
 परमात्म ध्याने कर्षं निमग्न्या भवि
 ष्यामः जिं वयं स्वमनुष्य जीवने
 अर्धमेव यापयेत्। एव परमात्मानं
 हृदयङ्गमं न कुर्मि १

१३

आन्परं विना विद्यां
 पुरवापेनाया दुःखैव लाधनं जाये।
 अतो यदि सर्वशक्तिमन्तां प्रमाथ स्वल्पं

देवगोष्ठी

परमशक्तं परमात्मानं प्राप्नुयिच्छन्
वर्हिं शक्तिं प्रकाशयन् स्वमनसि
प्राशयत ।

२४ स्वार्थसिद्धये उक्ता प्रियवाणी संसारे
अशान्तिमुत्पादयति । परं सर्वं प्रियवाक्
यदा संसारे लोपकाशम प्रशुद्धयते
वर्हिं अलंघ्येभ्यो मनुष्येभ्यः
शान्तिं जनयति ।

२५ वाचस्तपसा विना शारी-
रिक् तपसः सिद्धिर्न भवितुमर्हति ।
अतः स्ववाणीं पवित्रां कुर्वत ।
तां सत्त्वेन पवित्रा हितजनिकां
विधत्त येन संसारे सुखस्य,

देवगोष्ठी

शान्तेश्च शङ्खमागच्छेत् । वसं
-च सर्वे प्रेम्णा अन्वोत्थत्य आत्मिक
बलं वर्धयन्तः मुक्तिं चाप्ति पत्मा-
नन्द शप्ते शक्तिकारिणः भवेत् ॥

संकलन कर्ता अनुवाद करण

देवगोष्ठी

- आत्मिक - स्वतन्त्रता

न्याय कारिणः , सर्वशक्तिमतः , सर्व-
नियन्तुः परमेश्वरस्य शरणं प्राप्नुत । यदि
पुण्यं देहद्वारा गारात् स्वतन्त्रमिच्छते , तर्हि
तमेव स्तुवत । तस्यैव बलाय प्रार्थनां कुरुत
स्वकर्माणि च शुद्धानि कुर्वन्तः । तस्यांशं
पालयन्तः शनैः शनैः समीपं गच्छत ।
अथर्व तमेव मनश्चु च्छायत येन स
पुण्यमङ्कं निरिवलानि दुःस्वानि बन्धनानि-
च विकल्प सर्वबन्धनेभ्यः पुण्यान्
स्वतन्त्रान् विधाय पाम धाम्ने ऽपि का-
सेन कुपन्ति ।

देवगोष्ठी

श्रद्धानन्दः महापुरुषाणां

* * * * * सम्मतौ * * * * *

I पुष्पश्लोकस्य श्रद्धानन्दस्य नामस्मरणेन

सर्वेषु शौर्मल्ये, साहसस्य त्वागत्य च मूर्तिः

चन्द्रोः पुरत आगच्छ वि । एताञ्च विलोम्य

श्यात्तनोऽपि साहसैर्बधते ।

पुष्पानमन्ती जवाहलालः

II स्नापितः श्रद्धानन्दस्य स्मरणमात्रेणैव

१२१२ श्रीरसवत्सरास्य दृष्टं नमनप्रोद्रे भागल

विष्णुति । सर्वकारस्य लेनिन्दाः गोलिसार-

चालयितुं सज्जाः सन्ति । पूज्यः स्वामी वदन्-भलं

पुरतः कृत्वा बधयति गम्भीरशब्देषु —

“चालयन्तु गोलिन्दाः” इति । को नाम

जतिमार् पुमान् शुद्धो भवति स्नापितः वीरतां

विलोम्य । अहंमिच्छामि यत् तस्य वीश्वरस्य

देवगोष्ठी

संन्यासिनः स्मरणमस्मात्तु धीरतायाः
बलिदानस्य च भावान् लक्ष्मणमेव ।

लौह पुष्पः वल्लभमार्हपतेः

III प्रातःस्मरणीयान् च भद्रानन्दस्य स्मरणं
शामाजिक-धार्मिक-पुष्प-रूपेषु अतिशयं
विचित्रं वशीवर्ति । तेन वैदिकसंस्कृत्याः
पुनरुत्थानं कर्तुं स्तुत्यः प्रयत्नो निहितोऽस्ति ।
ते हि देवात् स्वतन्त्रतायै यत् किमपि कृतं
तन्न वयं विस्मर्तुं शक्नुमः । अर्कं महत्तमे
मदीया भद्राच्छालयैः सुः ।

भीमान् कन्हैयालाल मा गिबलाल
मुंशी

IV बदनीयस्य स्मरितः प्रतिभा
बहुमुखी आसीत् देवाय च तस्य व्यापि

देवगोष्ठी

सर्वो व्युष्टमासीत् ।

श्री जगजीवनशमः

II स्वामी भद्रानन्दः भद्राष्टाः, स्वप्नवादितायाः
निर्भीक्ष्णतामापन्न्य मूर्तिशालीन् । प्रैर्जनैः १-१९
खीष्णबदे दिल्लीनगरे सर्वकारविरुद्धमान्दोलनं
दृष्टमस्ति तेषां चित्तेषु स्वामिनः सा मूर्तिः
अमिटरूपेण चिन्तितस्ति सा हि आंग्लानां गोलिवा-
नामग्रे वदन्त्यतः विवृत्य हृदयस्य निर्मलत्वं
निर्भीक्ष्णत्वं च द्योतयति । तेनैव विमलत्वेन
"जामासस्तिर" इत्याख्यस्य सुखिलस्य मन्दिरस्य
मध्यात् उपदेशः क्वारितः । हिन्दुमुस्लिमैस्सपक्ष-
्य मनोरम्यं दृश्यं प्रदर्शितं, तथैव दृष्टव्या
सत्यनिष्ठाया, स्वप्नवाद्या, निर्भीक्ष्णताया च
खलानां इहर्तुः धारीरथातः क्वारितः । भारत-
त्याधुनिक्के इतिहासे स्वामिनः स्थानं
पञ्चप्रदर्शिकरूपे प्रतिष्ठितमस्ति । प्रैः एतत्

देवगोष्ठी

तल्ल साक्षाद्दृशित्यं सौ भास्यं नोपलब्धं
 तेभ्यो हि तल्ल जीवन्मुक्ता न्नात्य स्वाध्यायः
 एव जीवतो न्नाप्रवोऽस्ति । तल्ल स्वाश्रितः
 सत्कलं जीवनमेव महत्तः गुह्यमुल्लयं व्यभि-
 चरोति व्यभिच्यति च ॥

शब्दपतिः राजैव प्रसादः

श्रीमान् रैवो मेव ज्ञानल्ल महोदयः स्वयुक्त-
 कुलप्राज्ञं वर्णयन् श्रुत्वा तल्ल महद्दृश्यमित्यं
 प्रकल्पति एव शब्देषु —

शब्दं महती मव्या मूर्तिः, मस्या दृशित-
 मन्नेर्णव तां प्रति स्नेहेन, श्रुत्वा, आदाभावेन च
 मस्तव्यं तलं भवति, अस्माकमश्रुतोऽस्मान्
 सत्कलं विगच्छति । कोऽप्याशु निश्चितनकारः
 दस्ता मलीहल्य चित्रं चैव चित्रितं कुपयन्
 स मदीयां मव्यमूर्तिं स्वपुत्रः स्थापयते तद्वि-
 चितं न भविष्यति । —

— इत्यं देवस्य प्रधानमन्त्री

देवगोष्ठी

ॐ कर्मवीरः भद्रानन्दः ॐ

+++

+++

स्वामी भद्रानन्द एको महान् पुण्डरीक

आसीत् । स हि कर्मवीर आसीत् न तु वाक्यधुरः ।
तस्य जीवितः जागृतस्य विशाल आसीत् । तत्कृते च
तेन बहूनि कृतानि शोदाणि । स महत्त्वपि कार्यं
संघट्टेषु स विचलितो नाऽभवत् । स एको वीरवरः
स आसीत् । वीरस्य सैनिकाः श्लेषाद्यामा
मृत्युं नामिलषन्ति पटं शगाडने एव पत्रत्वं व्यामय-
न्ते ।

इति : कर्मवीरदुतात्मरूपे लक्ष्य बलिदान
रूपे वा ताल मृत्युमैषत् । इत देवमति व्यागं
यत् अद्यपि स तस्मिन् समये मृत्युशय्याया
मेवासीत्तथापि एवमप्य दुबल्य घात कल्प
हस्तोनेव तस्य देहान्तोऽभूत् । →

देवगोष्ठी

गीतायाः शब्देषु —

"सुखिनः क्षान्तिमाः पार्थ, लभन्ते युद्धमीदृशम्"
ते वीरवर्षाः सुधन्याः सौभाग्यशालिनश्च वर्तन्ते
ये श्वनु एतादृशं क्लिदानं प्राप्नुवन्ति ।

भ्रष्टान्तो यद्यपि स्वर्गवाप्सी अशून्
तथापि स साम्प्रतमपि जीवित एवास्ति ।
स हि तत्कालादपि अधिकवास्तवि कार्पण्ये जीवितो
ऽस्ति यदा स्वविद्याल देहेन सह मन्त्रव्यं मन्त्रं
व्यरतिष्ठा । स वीरवन् भारतशूरो त्यजत
वीरवदेव च मृत्युमाप ।

— महात्मा गान्धी —

श्वामिना भ्रष्टान्तेनागाथा भ्रष्टा एव दत्तास्ति
भारतवर्षाय, "भ्रष्टान्त" इति नाम एव तस्य
भ्रष्टमा भावनायाः परिचायकं वर्तते । स नित्यमेव
भ्रष्टावागसीत् । तावामेव भ्रष्टान्तमनुभवति स्म ।

देवगोष्ठी

स्वामि श्रद्धानन्दस्य — साहित्य सेवा

स्वामी श्रद्धानन्दो न केवलं मा-
दर्शो, धार्मिको, राजनीता नेता, प्रबलः
समाज-सुधारकः, प्रभावशाली वक्ता, गुरुकुल-
शिक्षा प्रणाल्याश्च वर्तमान युगे जन्मदाताः-
वर्तन परमेकः सिद्धहस्ता महान लेखको
ऽप्यासीत् । तेन स्व वाण्या लेखन्या च
उभ्याभ्यामेव स्व जीवने देशस्य चर्चस्य
च सेवा कृता । तस्य बलिदानान्तरं
वयं तस्य वाचो लाभं प्राप्तुमसमर्थाः
स्मस्तथापि तस्योपदेशानां, विचाराणां माद-
र्शनाच्च परिचयदायिकाः साहित्यक कृतयः
साम्प्रतं यावत् विद्यमाना वर्तन्ते । तस्मिन्

देवगोष्ठी

दिवङ्गते सत्यपि यतानि पुस्तकानि अस्माकं
मार्गप्रदर्शनं कुर्वन्ति । यतानि च तस्य स्यूतेः
कीर्तेश्च अमरस्मारकाणि वर्तन्ते । श्रीमता
भर्तृहरिणा मनुष्यस्य साहित्यिक रचनायां
विषये सत्यमेवाभिहितम् —

जयन्ति ते युक्तनिनो रससिद्धाः कवीश्वराः
नास्ति येषां पशः काये जरा मृणालजंभयम् ॥

महात्मना श्रद्धानन्देन हिन्दीभाषा-
याम्, उर्दूभाषायाम्, आङ्ग्लभाषायाम् चैति-
तिशुभाषासु स्वकीयानि पुस्तकानि
लिखितानि । विषयदृष्ट्या भागत्रयं कर्तुं
शक्यते तेषां पुस्तकानां —

1. धार्मिकानि सामाजिकानि च पुस्तकानि ।
2. राजनैतिक ग्रन्थाः ।
3. साहित्यग्रन्थाश्चेति ।

देवगोष्ठी

संक्षेपतः पुस्तकानां परिचयो दीयते:—

१ हिन्दीभाषायां यथा—

- १, पारसी मत और वैदिक धर्म ।
- २, मानव भाषा का उद्धार ।
- ३, वेद और आर्य समाज ।
- ४, मानव धर्मशास्त्र तथा शासनपद्धति ।
- ५, आचार अजाचार और दूत द्वाय ।
- ६, ईसाई परंपरा और आर्य समाज ।
- ७, आर्यों की नित्य धर्म पद्धति ।
- ८, पाँच महापुरुषों की विधि ।

इत्यादीनि अन्यानि च बहुनि हिन्दी

भाषायाञ्च लिखितानि, पुस्तकानि -
विद्यन्ते ।

२ आङ्ग्ल भाषायां यथा:—

देवगोष्ठी

- i, Savior of the dying race.
- ii, The future of Aryasamaj.
- iii, The AryaSamaj And its

इत्यादयः आङ्ग्लभाषायां लिखिताः ग्रन्थाः
सन्ति ।

3 उर्दूभाषायां यथा —

- i, डःस्वीदिल की पुरदद दास्तौं ।
- ii, मुहम्मदी साजिश का इत्कशाफ़ ।
- iii, मेरी जिन्दगी के नशेबो फ़राज़ ।
- iv, हिन्दू मुस्लिम इस्तहाद की कहानी ।

एवमेवान्यान्येभ्यः कानि पुस्तकानि
श्रद्धातन्त्रेण लिखितानि सन्ति । यानि हि श्रद्धा-
नन्दस्वाभावे इदानीमपि अस्माभ्यं प्रेरणां -
उद्यति ।

देवगोष्ठी

- गुरुकुल-गारिमा -

कलाणां शीलानां ललित कुल लीलां कल्पताः ।
बलाणां बालानां प्रबल बलमालां वलपताः ॥
कुलानां कुलानां विमल मुख भागिः फलपताः ।
अहो श्रयो श्रयो गुरुकुल विलासस्य महिमा ॥

घनः श्रद्धावन्दो निज सुखद श्रद्धां निहितवान् ।
स्वदेशे स्त्रोद्देश्ये निज सबल घन ए ए ॥
घनः शिशा दीक्षा प्रभवति च प्राचीन विधिना
तदेवेदं पुण्यं गुरुकुलमिदानीं विलसति ॥

घनो विधाहनाता विविध कुल कुलेषु कल्पिताः ।
निजाया विधाया विदित विभुवायाः प्रभुतया ॥
घनो वा विद्वांसो जगति निज पाठिस्यवधिको
विराजन्ते तन्नो गुरुकुलमिदं कल्प न प्रथम् ॥

देवगोष्ठी

यतो लम्बा शिखा निरिवल गुरु विमान विषये।
यतो वा पूर्वदिशि विदधति परुत्वं वरु जगः॥
कृषे विद्या यत्र प्रबलता यत्नेश्च महिता।
तदेवेदं दिग्गो गुरुकुल महोराजनि तराम्॥

सुतायाः गङ्गाया ललित शक्तिदायाः पीसते।
गतायाः कुञ्जाणां कलित सुमनाणां पीदते॥
वृणां पुष्पाणां परु पठित मन्त्रैश्च हं।
सुनीनां सिद्ध्यानां गुरुवा गुरुणां गुरुकुलम्॥

देवगोष्ठी

सम्पादकीयम्

अपि गान्धाः सुरभारती प्रियाः
पाहताः । संस्कृतोत्साहिनी पीषदः "देवगो-
ष्ठीत्याख्यस्य प्रमुखपत्रस्य तृतीयाङ्कं
'अज्ञानन्दविशेषांक'रूपे तत्र भवतां अशर-
चिन्देहपद्यन्तः, अतर्गनीयमतिशयं मोदं
वयमनुभवात् । वीरप्रसूरिपं भारतभूः
वरीवर्ति, संकटापन्तां, अमानान्धको
निमग्नाच्च जनतां विलोक्यैव भवन्तीह
भारतभुवि भूयांसो महापुरुषाः, समये समये
संसारस्य रंगभञ्जे च एतादृशोविभूतयोः
ऽवतरन्ति पाः स्वस्वस्वालोक्तिमिन्नेन
लोकानन्दयन्ति जनतां राजनैतिक-साया-
जिक-धार्मिकजीवनेषु च कान्तिमुत्पादयन्ति

देवगोष्ठी

नव पुगञ्च निर्मिते अभ्यर्चनीयो भगवान्
श्रद्धानन्दोऽपि देशस्यास्य महती विश्व-
तिरासीत् । वंस्तुतस्तु तेन नवपुगस्य
श्रुत्रपातः कृतः । तस्यैव भारतीय संस्कृतेः
प्राणस्य, आर्यभाषायाः सुरगिरश्च सप्त-
न्नायकस्य, पुष्यपयोधि स्नातस्य, तपो-
मूर्तेः, आदर्श समाजशुधाकस्य, शाल-
दपाई चिन्तस्य आचार्य प्रवर महर्षेर्दया-
नन्दस्यानुगामिनः श्रद्धानन्दस्य, विश्ववन्द्य-
स्य, चर्चितचरणपुगलस्य, भारत गौरवस्य,
स्वामिनः श्रद्धानन्दस्य पंचलां भीर्तिं चतु-
र्दिशुः प्रसारयितुमयं 'श्रद्धानन्द विशेषाङ्कः'
संवत्सरस्य दिसम्बर्मासस्य चतुत्रिंशे-
षल्लिखानमहोत्सवे प्रकाश्यते । अस्मिन्
श्रद्धागोष्ठी पूर्वतोप्याधिकं वै शिष्यं वरीवर्ति
महात्मनः श्रद्धानन्दस्य विषये विविधलेखा
यत्र त्रियन्ते ॥

देवगोष्ठी

अस्माभिः प्रतिज्ञातमासीत् यत् 'अस्मिन् वर्षे 'देवगोष्ठयोः' आङ्ग्रेजमन्त्रालयमेत प्रकाशयिष्यते । तदनुसारं स्वयंभवाणां प्रतीतिं तालोक्त्या हर्षान्तरेकेण कृतानि चेतःकेचन सप्तसप्त अन्ते च सर्वेषां लेखकानां स्व-द्वाराणां प्रकाशनां शुभवर्थाणाञ्च आशयवादात् कुर्मः । त्रिव्यालयविभाग(प्राध्यापकाय) श्रीमते प्रकाश-चन्द्रमहोदयस्य, प्रसन्न-पारिणेः महोदयनामिकाय च सुप्रसिद्धे शोध-ग्रन्थवादाः विनीर्यन्ते ।

आशा रो वृत्तीयाङ्कः भवतां सर्वेषां सुराभ्यन्तिं प्राप्य अधिक-आधिक-मातन्व्यमनुवेक्ष्यति- हृदये ।

षड्विंशत्यां तारिकायां परिषदा अस्मिन् भारतीय संस्कृत संभाषण प्रतियोगिता आयोजयिष्यते । इत्यलमति विस्तरेण — भवता भवत्-रूपाभिलाषी सुभाष-चन्द्रः - सम्पादकः ।

देवगोष्ठी

-समाचार-समीक्षा-

गुरुकुल { १ गतमासस्य वरुदेशातिथौ
समाचारः)
गुरुकुल कागडी विश्वविद्यालयस्य श्रुतपूर्व-
स्थाचार्यवर्यस्य स्वाग्निः सत्यानन्द महोद-
यस्य देहावसानमभूत् । शिवस्य च गङ्गायां
प्रवाहः कृतः ।

२ गुरुकुलस्य श्रुतपूर्वकुलपतेः
पंचनदीयार्थप्रतिनिधि समापाश्च प्रधात-
परस्य स्वाग्निः आत्मानन्द सरस्वती
महोदयस्य गतद्वादश तिथौ मञ्जर-
गुरुकुले देहावसानमजायत । दिल्लीनगरे
च सहस्रशः जननामश्रुतिः सह दाहक्रिय

देवगोष्ठी

सम्पन्ना । गुरुकुलेऽपि शोकात् अवकाशो
भूत् ।

३ आश्रमसामानां कार्पणम्

संस्कृतोत्साहिनी परिषदः गतमासे एकमधि-
वेशनमभूत् । देवगोष्ठी पुत्रिकायाश्च स्त्री-
याङ्कः गतमासस्यान्ते विशतिर्था प्रकाशितो
जातः ।

४ प्रमोदावसरः

गुरुकुलकांगरी विश्वविद्यालयोप-
कुलपतयः सुप्रख्याता बहुधा पुरस्कृता
उत्कृष्टसाहित्यकृतो मनीषिणः श्री पं. सत्य-
व्रत विद्याभारतस्य महोदया भारतशासनस्य
प्रतिरक्षा मन्त्रालयेन "कर्मल" इति गौरव-
सूचकोपाधिपदानेन संस्कृता इति महत्-
प्रमोदलघानम् । वयमपि तान् सहर्षं

देवगोष्ठी

वर्धयिष्यामः । दिष्ट्या वर्धन्तां प्रान्धव-
महाभागं लभन्तां - च सर्वत्रेतोऽप्यधिकतरं
मानं गौरवञ्चेति वयं कामयामहेऽभ्यर्थया-
महे - च महलभयं भगवन्तम् ।

केन्द्रीय सर्वकार प्रेषितः शिक्षायोगः

पिप कालात् सर्वकारेण युरुकुल कांगड़ी विश्व-
विद्यालयः स्थायीरूपेण विश्वविद्यालये घोषितः स्या-
न्नेति विषये विचारः क्रियते । एतत् कृते एक
समये समयेऽगं युरुकुले सर्वकार प्रेषिताः विद्वज्जनाः
सभायान्ति । तस्मिन्नेव प्रसङ्गे गत विंशति तिथौ
एकः शिक्षायोगः सर्वकारेण युरुकुले प्रेषितः
उक्तं समायतः आसीत् । तस्मिन् वयो विद्वान्तः
आसन् । एकः भारतस्य प्रासावकाशः प्रधानन्या-
धीशः श्रीमान् पातञ्जलीः शास्त्री महोदयः
द्वितीयः श्रीमान् सुनीतिकुमार चटर्जी, तृतीयः

देवगोष्ठी

श्री शुक्लमहोदयः। स्तैः प्राक् गुरुकुलस्य प्रभवं
कृत्वा सर्वविभागाः दृष्टाः। तदनन्तरं मध्याह्न-
काले स्तैषां पुस्तकपुरतः वेदमन्दिरे छात्राणां
संस्कृतिक कार्यक्रमाः अभूवन् पथादि महा-
विद्यालयस्य छात्राणां भाषणानि विद्यालयच्छा-
त्राणां संस्कृतसंवादाः महाविद्यालयस्य च
शाङ्ख्यभाषायां नाटकम्। एतान् कार्यक्रमान्
जिलोक्य सर्वप्रसन्नाः जाताः। रात्रौ अथमा-
योगः गुरुकुलान् प्रत्यवर्तत। आशास्यते
प्रा गुरुकुलं विश्वविद्यालयो भविष्यतीति।

देशविदेश समाचाराः

भारतस्योत्तर प्रदेशस्य मन्त्रिमण्ड-
ले परिवर्तनं जातम्। अस्मिन्मार्गे च
श्री मताः सम्पूर्णत्रिद महोदयस्य स्थाने
श्री मता चन्द्रमातु शुभ महोदयेन रूतनं
मन्त्रिमण्डलं निर्मितम्।

देवगोष्ठी

२ गत पञ्चदश तिथौ नेपालदेश-
स्य महा राजेन श्रीमता महेन्द्रेण कोइरा-
ला मन्त्रिमण्डलमप सार्थ संविधानञ्च
समाप्य शासनं स्वहस्ते गृहीतम् ।

३ इयोपिया देशे तस्मिन्नेव दिक्से
कान्तिरुत्तर । परं समाजः मर्कः सैतिकं
सा विफलनीकृता ।

देवगोष्ठी

सम्मत्तयः

भारतजनकल्याणं विदधातु
देवमाषाडस्मदीया ॥

शुनीतिकुमार-चौधुरी

देवगोष्ठी

॥ संस्कृतनामदेवीवाग्यातामहोषिः
भवतोव्ययनेतस्याः कृतवृत्तिपरिग्रमाः
अभिनन्दनमहोष्णिक्काहडागंतसडा
इत्यंमं यतञ्जनिडागि

विद्यापियों का लिखी यह पुस्तक देव
का मुझे परसना का दुई। मैं उन सब का मुग
माना करता हूँ।

परमेश्वर की न शुक
उपाशिका सलाह का
निरा सलाह
20-12-60

देवगोष्ठी

नित्यामिव पुनीदामि इष्ट्वा
देवगोष्ठाः प्राप्ते प्राप्ते पुद्गाशनम्
आशाप्ते च प्रदेवमिधे पुपले
न कदाचिदपि किराप्ते नदिष्यति ।

सत्प्र-पु.तः

२६-१२-१०६०

पुत्पहं पुत्पने क्षेपेत्
उत्साहः धात्रसंसादि ।
देवभाषा लभुच्छलासे
इत्पहं कामये हृदा ॥

— धर्म देवो नैदवा न संपति

